

ATEBETÜ'L-HAKAYIK'TA AHLÂK KAVRAMI ve EDİP AHMET BİN MAHMUD YÜKNEKÎ¹

Neslihan Başkan²

ÖZET

Eski Türk Edebiyatına ait eserler içinde, ahlâk kitapları, yaşadıkları dönemi ve toplumun içinde bulunduğu kültürel yapıyı anlatmaları bakımından önemlidirler. İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra oluşan Türk-İslâm edebiyatına ait az sayıda eser günümüze kadar gelebilmiştir. Ahmed bin Mahmud Yüknekî, Atebetü'l-Hakayık adlı eserini XII. yüzyıl Karahanlı Türkçesi ile yazmıştır.

Eserin asıl konusunu oluşturan “ahlâk” kelimesi Arapçada “yaratma, yaratılış ve yaratılmış” gibi anlamlara gelen halk kelimesiyle aynı kökten gelen hulk veya hûluk kelimelerinin çoğuludur. Kaynaklarda hûluk kelimesinin, huy, seciye, tabiat, mertlik, din ve yaradılış anlamlarına geldiği belirtilmektedir. Buna göre ahlâk kelimesi sözlükte huylar, seciyeler, insanın manevi yapısını belirleyen özellikler vb. anlamlara gelir.

Anahtar Kelimeler: Atebetü'l-Hakayık, ahlâk, Edip Ahmet Bin Mahmud Yüknekî

ABSTRACT

Books of morals hold an important place in the Old Turkish Literature as they provide information about the age in which they were written and the cultural setting in which the society lived in those times. Today, there is limited number of works remaining from the Turkish-Islamic literature that emerged after the acceptance of Islam by Turks. Ahmed bin Mahmud Yüknekî wrote his work entitled Atebetü'l-Hakayık in Karakhanid Turkish of the 12th century.

The word ahlâk (morality), which constitutes the main focus of the manuscript, is the plural form of the Arabic word hulk or hûluk, sharing the same origin with halk, which means “creating, creation, being created” in the Arabic language. Resources define the word hûluk as temperament, character, nature, courage, religion or genesis. Thus, ahlâk literally means temperaments, characteristics or features that define moral quality of human beings.

Keywords: Atebetü'l-Hakayık, morals, Edip Ahmet Bin Mahmud Yüknekî

1 Yazarın “Atebetü'l-Hakayık Bağlamında Ahlâk Kavramı Ve Tıp Etiği” isimli doktora tezinin bir kısmından hazırlanmıştır

2 Tıp Tarihi ve Etiği Doktoru

1. GİRİŞ VE AMAÇ

Eski Türk Edebiyatına ait yazılı eserler yazıldıkları dönemin ahlâk yapısını ve toplumun içinde bulunduğu kültürel yapıyı yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Hemen hemen bütün eski Türk kültürüne ait eserlerde temel Türk kültürü, ahlâk yapısı, gelenek ve göreneklerin izlerini görmek mümkündür. Günümüze kadar ulaşmış ve kültür değerlerimizi tanıtan bu eserlere gereken önem verilerek Türk ahlâk yapısının anlaşılması esas alınmalıdır.

Her toplum siyasi, kültürel, ekonomik ve dini yaklaşımları gereği farklı ahlâk modellerini benimsemiştir. Türk toplumu da, bu çerçevede kendi dünya görüşü ve dini inanışı gereği örnek bir ahlâk yapısı benimsemiş ve ahlâk anlayışı da dünyada ve Türk topluluklarında bir çok eserin ilham kaynağını oluşturmuştur.

Özellikle Batı'da ahlâk karmaşalığının yaşandığı ve ahlâki değerlerin unutulmaya başlandığı bu yüzyılda Doğu'nun ahlâk kurallarına verdiği değer önem kazanmaktadır. Batıda yok olmaya yüz tutmuş ahlâki değerler yanında doğuda kendi benliğini koruyan ve ahlâk yapısına sahip çıkan bir anlayışla karşılaşmaktayız. Atebetü'l-Hakayık (AH.)'da manevi kültür ile zenginleştirilmiş, dini özelliklerle yoğrulmuş ahlâk yapısının izlerini görmekteyiz.

Günümüze kadar ulaşmış nadir eserlerden biri olan AH.'da din ve toplum hayatı bakımından yararlı görülen ahlâk kuralları, iyi ve doğru insan olmanın faziletleri, erdemli davranmanın önemine yer verilmiştir. İnsanlık için iyinin ve doğrunun ne olduğu ve olması gerektiği öğüt tarzında aktarılmaktadır. Bir ahlâk ve öğüt kitabı olma özelliği taşıyan AH., Türk İslâm çevresindeki ahlâk yapısını anlatması bakımından millî bir değere sahiptir.

Ahlâk, Arapça'da "Seciye, tabiat, huy" gibi mânalara gelen hulk veya hûluk kelimesinin çoğuludur. İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünü; bu konularla ilgili ilim dalına verilen isimdir (Çağrıçı, 1989: 1,2) Türkçe sözlükte ise ahlâk, *huy*, *karakter*, *mizaç*, *tabiat* anlamlarına gelmektedir (Örnekleri ile Türkçe Sözlük, 1995: 24,56) Ahlâk kavramı eski Türkçe eserler başta olmak üzere bir çok eserin konusunu oluşturmuştur.

Dîvân-ı Lügati't-Türk (DLT)'ün, Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan ve Besim Atalay tarafından çevirisi yapılan eserin III. cildinin 374. sayfasında da *kılınç* kelimesinin karşılığı olarak ahlâk, minez, huy kelimeleri kullanılmıştır (Kaşgarlı (Çev: Atalay, B.), III.Cilt, 1986: 374) Kutadgu Bilig (KB) isimli eserde ise *kalk*, *kılık*, *kılınç*'in anlamı, ahlâk, huy, tavır, iş, amel olarak verilmektedir (KB. 105b, KB.108b, KB.149b, KB.223b). AH.'da da *kılık*, “huy, tavır” anlamında *kalk* kelimesi ise “amel” anlamında kullanılmıştır (AH.269, AH.270, AH.296) (171,172,173). Ahlâk kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemekle beraber, hûluk kelimesi, biri adet ve gelenek, diğeri de ahlâk ve huy manasında olmak üzere iki âyette geçmektedir (Kılıç, 2003: 85) (Kiraz, 2005)). Bunlardan ilki “*Bu (davranışınız) sadece eskilerin hûluku (geleneği)*” (Şu'ara, 26/137)'dir. Bu âyette geçen *hûluk* kelimesi ile önceki milletlerin, peygamberleri kabul etmemelerinin onların *âdeti, geleneği, hayat tarzı* gereği olduğu açıklanmaktadır (Çağrıncı,1989: 1-2) Öteki âyette ise, Hz. Peygamberin örnek ahlâkına vurgu yapılarak şöyle buyurulmuştur: “*Muhakkak ki sen büyük bir hûluk üzerindesin*” (Kalem, 68/4) meâlindeki âyette *hûluk*, kelimesi, *karakter, davranış* biçimini ifâde etmektedir (Çağrıncı,1989: 1-2) . Kılıç'ın naklettiğine göre İlim, felsefe ve din bilimleri; ahlâka farklı açılardan yaklaşmışlardır. İlim, ahlâkı anlatırken tasvir edici, açıklayıcı, yorumdan uzak bir yol benimsemiştir. Din ise ahlâka kural koyucu (normatif) bir yaklaşım sergileyerek, yapılması ve yapılmaması gereken davranışları ve insanların bu davranışlara uyma zorunluluğunu anlatmıştır. Felsefede ise filozoflar ahlâk ile ilgili farklı görüşlere sahiptir. Bazıları ahlâki olarak iyi ve kötüyü belirlerken akli delilleri kullanmışlar, bazıları ise ahlâkı sadece hükümleri ile birlikte analitik olarak açıklamışlardır (Kılıç, 2003: 85). Batı dillerinde Ahlâk, Etik (Ethics) veya Moral kelimeleriyle karşılanmaktadır. Buna göre etik “*ahlâk üzerine sistemli bir şekilde düşünme, soruşturma, ahlâki hayata dair bir araştırma ve tartışma*” olarak tanımlanabilir (Cevizci, 2002: 381-382), (Kiraz, 2005) Etik; Yunanca adet, alışkanlık, karakter, huy, tabiat, mizaç, anlamlarına gelen “ethos” sözcüğünden türemiştir. Bir kültürün ruhu ve temel karakteri, bir grup ya da topluma ait adet, inanç ve uygulamalar, yaradılış, mizaç, huy olarak bilinir. Bir bölge ya da kültürün ayırıcı özelliği, ruhu olarak tanımlanabilir ([http://www.etymonline.com/search=ethos,](http://www.etymonline.com/search=ethos)) (02.02.2012).

AH. Türk İslâm kültürü içinde; kişisel ahlâk konularını dini bir görüşle anlatan Türkçe kaleme alınmış Nasihatnâme özelliği taşıyan önemli bir eserdir. Orhun Abideleri'nde Türk Milletine öğüt veren bir üslup vardır. KB.'de bir yöneticinin nasıl olması gerektiği konusu öğütler ile anlatılmıştır. DLT'te Kaşgarlı Mahmut atasözlerini de kullanarak öğütler dikte etmiştir. AH., Ahmet Yesevî'nin hikmetleri, Yunus Emre'nin *Rısaletü'n-Nushiyye*'si, Mevlâna'nın *Mesnevi*'si insanlığın üstün meziyetlerle donanmasını sağlamak üzere söylenmiş öğütlerden meydana gelmiştir. Başlangıçtan itibaren edebiyatımızın önemli bir türü olarak varlığını sürdüren manzum nasihatnâmelerde, yazıldıkları dönemin ihtiyaçları ve amaçları doğrultusunda her konuya yer verilmiştir. Genel bir ahlâk kitabı olan manzum nasihatnâmelerde doğru olan yapılması gereken davranışlar övülmüş, kaçınılması gereken davranışlar yerilmiş, öğütlere yer verilmiş ancak ahlâkın felsefesinin yapılması arka planda kalmıştır (Kaplan, 2001:133-185).

2. TÜRKLERİN İSLÂMİYETİ KABUL ETMELERİ

Orta Asya'da Türkler batı ile doğu arasındaki geçitlere sahip olduklarından doğudan ve batıdan gelen kültürlerin, dini inanışların, fikir akımlarının etkisi altında kalmışlardır. Yunan, Çin ve Hintlilerin, Türklerin inanç sistemleri ve kültürleri üzerinde önemli etkileri olmuş Türkler bu sebeple farklı din ve kültürler ile yüzyıllarca yoğrulmuşlardır (Ülken, 2007).

Türk din tarihi ile ilgili araştırma yapan bilim adamları Türklerin eski dini inanışları konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Türklerin eski dinlerinin Şamanizm, Gök Tanrı Dini, Tegri Dini olduğunu savunanların yanında, Ziya Gökalp gibi Türk Medeniyet Tarihi ile ilgili önemli eserler vermiş olan ilim adamlarına göre Türklerin eski inanışları Toyunizm'dir. Bazı yazarlar ve tarih bilimcileri Şamanizm'i, Türklerin asıl dini olarak kabul ederken bazıları da bunun mümkün olmadığını, Şamanizm'in bir sihir sistemi olduğunu ve bu yüzden bir din olarak kabul edilemeyeceğini savunmaktadırlar. Başta Orhun kitabeleri olmak üzere bir çok kaynaktan elde edilen bilgilere göre Türklerin asıl dini Gök-Tanrı dinidir. Gök Tanrı inancı sanıldığı gibi Çin kaynaklı değil Orta Asya kökenlidir. Türk toplulukları arasında Gök Tanrı Dini ya da Şamanlığın dışında şehirlerde Budizm, Hristiyanlık, Maniheizm gibi beşeri dinlerin

inanç sistemleri de benimsenmiştir. Türklerin kabul ettikleri farklı inanç sistemlerine eski Türk eserlerinden DLT’de sıklıkla görmekteyiz. Türklerin benimsedikleri bu farklı dini inançlarda geçen tek tanrı sistemi, kurban verme, ruhun ölmezliği, âhret inancı ve töre gibi kavramların, İslâmiyet’te karşılıklarının bulunması gibi nedenler Türklerin İslâmiyet’i kabul etmelerinde önemli etkenler olmuştur. Türkler eski inanç sistemleri ile karşılaştırarak, İslâmiyet’i uzun süre tanıdıktan sonra benimsemişlerdir.

Türklerin, Araplar ile uzun süren ilişkiler sonucunda bir akıl dini olan İslâmiyet’i kabul ettikleri bilinmektedir. Emevilerin ırkçı politikaları, Türklerin Müslüman Araplara karşı dostane duygular ile yaklaşmasına engel olduğu gibi Türklerin İslâmiyet’i kabul etmelerini geciktirmiştir. Talas Savaşı, Türkler ile Müslümanlar arasındaki silahlı mücadelenin sona ermesine ve barış döneminin başlamasına neden olması açısından dönüm noktası olarak düşünülür. Bu savaştan sonra Türklerin Abbasi Devletindeki sayısı artmıştır. Selçukluların kurulmasına kadar Türkler, İslâm Medeniyetinde önemli görevler üstlenmişlerdir. X-XI. yüzyıl da Türkler hızlı bir şekilde kavimler halinde Müslüman olmuşlar, XIV. yüzyılda ise Türklerin birçoğu Müslüman olarak İslâm dünyasında varlıklarını kabul ettirmişlerdir. Türk tarihinin en önemli sözlüklerinden bir olarak kabul edilen, DLT’de verilen şiir ve hikâye örneklerine bakıldığında Türklerin, Müslüman olmayan Türklere karşı savaşlar yapmış oldukları anlaşılmaktadır (Kaşgarlı, (Çev:Atalay, B.), I.Cilt, 1985: 521), (Şeker, 2007)

Türkler İslâm dinini Karahanlılar döneminde kabul etmiştir. Karahanlılar Devletinin Orta Asya’da kurulan ilk Müslüman- Türk devleti olması ve çok geniş bir bölgede hüküm sürmesi sebebiyle, Türkler arasında ve Orta Asya’da Müslümanlığı yaymış olup, bu bölgelerde ve hatta Çin’de İslâmiyet’in kalıcı olmasına katkıda bulunmak suretiyle, İslâm’a hizmet etmişler ve dolayısı ile İslâm tarihinde önemli bir rol oynamışlardır (Şeker, 2007)

3. KARAHANLILAR (960-1212)

Karahanlılar, Doğu ve Batı Türkistan’da hüküm sürmüş olan ilk Müslüman Türk devletidir. Bu devlete daha sonra çeşitli isimler verilmiş ancak en yaygın olarak Karahanlılar ismi kullanılmıştır. Kökenleri konusunda çok değişik görüşler

bulunmaktadır. Karahanlıların; Uygur, Türkmen, Yağma, Karluk, Karluk-Yağma, Çiğil, Tukyü – Göktürk kaynaklı olduğunu savunanlar vardır. Ancak ülkemizde Karahanlılar ile ilgili önemli çalışmalar yapmış olan Reşat Genç, Karahanlılar devletinin Yağmalar tarafından kurulmuş olduğunun kesinleştiğini belirtmektedir (Yazıcı, 2002).

Karahanlılar'ın asıl merkezleri Kaşgar (Ordu-Kend) ve Balasagun (Kuz-Ordu) şehirleri olduğu düşünülmektedir. Devletin batıya doğru yaptığı seferler sonucunda Semerkand ve Özkend de önemli idare merkezleri olarak kabul edilmiştir (Yusuf Has Hacip, (Çev: Arat, R.R.), I.Cilt, 2007: 10-25,32)

Karahanlı sülalesinin ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. Bir rivayete göre, Bilge Kül Kadir Han'ın yeğeni Satuk Buğra Kara Han b. Bazir Han, Karahanlılara sığınmıştır. Daha sonra Ebû Nasr isimli Samanlı bir şehzade ile tanışmış ve İslâmiyet'i kabul etmiştir.(333/944-945). İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Abdülkerim adını almıştır. Böylece Orta-Asya'da ilk Müslüman devleti Karahanlılar olmuş ve İslâm dinini çok geniş alanlara yayarak İslâm tarihine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

3.1.Karahanlılar Dönemi Siyasi Alt Yapı

XI. yüzyıl bütün İslâm ülkelerinde Türklerin egemen olduğu bir dönemdir. Karahanlılar, devrinin askerlik ve uygarlıkça en parlak zamanını bu dönem içerisinde yaşamışlardır (93). Diğer devletler ile savaşlar yapmışlar, önemli bölgeleri ele geçirerek topraklarını genişletmişler ve diğer Türk boylarını himayeleri altına almışlardır (Yazıcı, 2002), (Yusuf Has Hacip, (Çev: Arat, R.R.), I.Cilt, 2007: 10-25,32). Karahanlılar tarihi boyunca kardeşler arasında süregelen taht kavgaları sonucunda aile ve devlet yıpranmış ve bunun sonucu olarak devlet doğu ve batı olmak üzere 2'ye ayrılmıştır. Batı hanlığında devlet merkezi önceleri Özkend, daha sonra Semerkant olmuştur. Batı hanlığı bu bölgelerin yanında Hocend'e kadar Batı Fergana'yı ve Maveraünnehir'i de kapsamaktadır. Batı hanlığını Buğra Kara Han yönetmektedir. Doğu hanlığında, Balasagun siyasi ve askeri, Kaşgar ise dini ve kültür merkezi olmuştur. Doğu hanlığını Arslan Kara Hakan (Büyük Kağan) yönetmektedir. Doğu hanlığı da Talas, İsficab, Saş, Doğu Fergana, Yedisu, Yarkend, Hotan bölgelerini içine almaktadır. Karahanlılar devletinde tam bir merkezi idare sistemi kurulamamıştır. Devlete bağlı çeşitli bölgeler farklı hanedan üyelerinin yönetimine bırakılmış ve buralarda kararlar merkezden

bağımsız alınmıştır. Bunun sonucu olarak merkezi sistem zayıflamış, taht kavgaları ortaya çıkmış ve bütün bunların sonucu olarak Karahanlılar devletinin ömrü çok uzun süreli olamamıştır (Yusuf Has Hacip, (Çev: Arat, R.R.), I.Cilt, 2007: 10-25,32).

3.2.Karahanlıların Devlet İdare Anlayışları

Karahanlılar döneminde yazılan ve o dönemin devlet teşkilatı içinde hükümdarların, vezirlerin, komutanların, devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği konusunda öğütler veren Yusuf Has Hâcib'in KB. adlı eserinden bir çok bilgiler öğreniyoruz (Yusuf Has Hacip, (Çev: Arat, R.R.), I.Cilt, 2007: 10-25,32)

Gerek KB. adlı eserden, gerekse diğer eski Türk eserlerinden öğrendiğimize göre; Karahanlılar'da da Türk hakimiyet anlayışı benimsenmiştir. Buna göre idare etme hakkı, hükümdarlara ilahî bir lütuf olarak Tanrı tarafından verilmiştir. KB.'de de belirtildiği gibi Türk hükümdarları göğün altındaki bütün ülkelerin ve insanların tek hâkimi olarak varsayılmıştır. Türk hükümdarları önce Tanrı'ya sonrada Töre/Törü (Kanun) yoluyla idare altındakilere karşı sorumludur. Hükümdar görevini yerine getirdiği müddetçe hükümdar olarak kalır aksi olursa Tanrı bu lütfu kendisinden almaktadır. Tanrının Türk hükümdarına verdiği hükümlerliliğin en temel dayanağı kut yetkisidir. Kaşgarlı Mahmud DLT'de "kut" sözcüğüne "*devlet, kutluluk*" anlamlarını vermiş olmasının yanında "*ikbal, kutsallık, şans, iyi talih, mutluluk*" gibi anlamlara da gelmektedir. Türk inancına göre kutsal bir görev olarak algılanan kut yetkisi kan yolu ile babadan oğula geçmektedir (Kaşgarlı, (Çev:Atalay, B.), I.Cilt, 1985: 9-32,320) (Yurdusevdi, 2008: 5,6).

Karahanlılar döneminde yazılan eserlerden de anlaşılacağı gibi Karahanlı hükümdarları İslâm dinine bütünüyle bağlı, İslâm Dini'nin gerektirdiği ahlâk yapısına sahip, belirli özellikleri olan hükümdarlardır. Hükümdarların halkın refahını sağlamak, kanunları düzenlemek, ülkenin dirlik ve düzenini ve adaletini sağlamak, savaşmak gibi görevleri vardır (Yazıcı, 2002).

3.3.Karahanlılarda Toplum Hayatı

Türkler XI-XIII yüzyılları arasında yaptıkları göçler sonucunda kendi hayat tarzlarını, örf ve âdetlerini Anadolu'ya getirmişlerdir. Bugün hala bu hayat tarzlarının Anadolu'daki izlerini görmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeden öncede benimsediği "açlar doyurulur, çıplaklar giydirilir" prensibi İslâmiyet'ten sonraki dönemlerde de Anadolu'da devam etmiştir. Bunun izlerini AH. ta açık bir şekilde görmekteyiz (Şeker, 2007) (Yüknekî, E.A., (Çev: Arat, R.R.), 2.Baskı, 1992)

Yemeğe yarar yemek (varsa), aç insana yedir,

Giymeye yarar elbise bulursan, çıplağa giydir (AH.329-330).

Karahanlılar döneminde Türkler göçebe hayatı bırakıp, yerleşik düzene geçmeye başlamışlardır. Yerleşik hayata geçilmiş olmasının en bariz örneğini Kaşgarlı Mahmut'un DLT adlı eserinde, halkın kullandığı araç, gereç ve yaşam tarzından anlamak mümkündür (Genç, 1997) (Kaşgarlı, (Çev:Atalay, B.), I.Cilt, 1985) . Yerleşik hayata geçilmesi ile birlikte özellikle Batı Karahanlıların hâkim olduğu bölgelerde, para işleri düzenlenmiş, asayiş ve adalet yaygınlaşmıştır. Ayrıca bu dönemde gelişmiş bir ticaret hayatının olduğunu, AH.'da geçen kervansaraylardan da anlaşılmaktadır (Yazıcı, 2002) , (Yüknekî, E.A., (Çev: Arat, R.R.), 1992) Bu düzen ve intizam içerisinde değişik zümreler bir arada yaşamaktadır. Ahmet Yesevî'nin Divân-ı Hikmet (DH.) adlı eserinde değindiği gibi o dönemde köylü, şehirli, okumuş, okumamış hep bir arada yaşamaktadır. Eserde ayrıca o dönemde ortaya çıkmış olan ve insanların inandığı sahte derviş ve şeyhlerin varlığına değinilmiştir (Şeker, 2007). Böyle bir ortamda dinden uzaklaşmaların olduğu o dönem eski Türk eserlerinin ışığında, zevk ve eğlence hayatına düşkünlüğünün arttığı, ikiyüzlü insanların itibar gördüğü bilinmektedir (Yesevî, (Hz: Bice, H.), 2009).

Karahanlılar döneminin önemli eserlerinden birisi olan DLT'de hastalıkların olduğu ve bu hastalıklar için ilaç yapıldığı, ok yay kullanılarak avcılık yapıldığı anlaşılmaktadır. Yine insanların o dönemde kötülük, hastalık, fenalıktan korunmak için kam denilen sihirbazlardan medet umdukları bilinmektedir (Kaşgarlı, (Çev:Atalay, B.), I.Cilt, 1985)

(Ülken, 2007) Eski Türk eserlerinden (AH, DLT ve DH) o dönem insanının neler giydiği, neler yediği, yaşam tarzları, yaşamlarını nasıl devam ettirdikleri ile ilgili bilgilere ulaşılmaktadır.

3.4.Karahanlılarda Kültür ve Medeniyet

Yüzyıllar boyunca toplumların benimsedikleri inanç ve ahlâki değerler medeniyet özelliklerinin şekillenmesini sağlamıştır. İnanç ve ahlâki değerler ile yoğrulmuş bir devlet idare sisteminin oluşması sonucunda toplumların medeniyet kavramı ortaya çıkmıştır. Bu sağlam temeller ile kurulmuş devlet sistemi ile yönetilen topluluklarda büyük kültür eserleri ortaya çıkmıştır (Özakpınar, 2005).

Her toplumun kendi bünyesinde barındırdığı ve diğer toplumlardan etkilenecek oluşturduğu inançlar vardır. Bu inanç sistemleri toplumların ahlâk yapılarını oluşturmaktadır. Kültür ve medeniyet anlayışlarının değişmesinde bir çok etken rol oynamakla birlikte bunların en etkili olanı dini inanışlardır. Din bütün topluluklarda kültürel yapıyı temellendirmede esas olmuştur. Yeni bir yapılanmaya giden kültürel değişim toplumların medeniyet anlayışlarını da değiştirmiştir. Bu bağlamda Karahanlıların, hayatın bütününe şekillendiren bir inanç sistemi olan İslâm dini ile tanışmaları Türk kültürünün kaderini belirlemiştir (Özakpınar, 2005) Karahanlılar döneminde İslâm dininin kabul edilmesi, Türklerin sosyal, kültürel, sanatsal anlamda farklı bakış açısına sahip olmasını sağlamıştır. Karahanlılar'ın İslâmiyet'ten önceki kültür ve medeniyetleri İslâm dininin kabul edilmesi ile birlikte yeni bir anlam kazanmıştır. İslâmiyet'in Türkler arasında kabul edilmesinden sonra İslâm Medeniyeti ile eşsiz bir hikmet anlayışına sahip Türk kültürünün kaynaşması sonucunda, yeni bir medeniyet olan *Türk-İslâm Medeniyeti*'nin temelleri atılmıştır. Türkler, İslâmiyetle tanıştıktan sonra eski kültürlerini unutmadan yeni tanıştıkları İslâm kültürünü benimsemişlerdir (Şeker, 2007) İslâm medeniyeti de aynı mantıkla Türk kültürü içinde ayrı bir anlam kazanmıştır (Ülken, 2007). Meydana gelen bu yeni medeniyet ile birlikte Karahanlılar sanat eserleri, ilim, kültür ve edebiyatta zenginleşme hareketlerini başlatmış ve hala değerini koruyan eserler üretmiştir.

3.5. Karahanlılarda Edebiyat

Karahanlılar dönemi Türk tarihi içinde kültür ve medeniyet olarak en parlak dönemi temsil etmiş ve bunun etkileri edebi eserlerde de kendini göstermiştir. O dönem edebiyat eserlerinde İslâmiyet öncesi Türk topluluklarına ait kültür ortamının izleri de bulunmaktadır. Barthold'a göre, Karahanlılar döneminde ki Türklerin fikir ve sanat hayatı hakkında bilgi veren Orta- Asya tarihine ait çok fazla eser yazılmamıştır. Bizler o dönem tarihini, kültürünü, toplum yapısını birkaç önemli eserden çıkartabiliyoruz (Kaplan, 2001: 133-185) . Karahanlı hükümdarlarının, Yusuf Has Hâcib'in eserinde de belirttiği gibi âlimlere ve din adamlarına önem vermesi, onları sarayda en iyi şekilde ağırlaması yazılan edebiyat ürünlerinin önemini arttırmıştır. Özellikle Batı Karahanlılar'da hükümdarların sohbet toplantılarında şairlerin büyük rol oynadıkları anlaşılmaktadır (Yazıcı, 2002) .Yine bu dönemde şehirlerde kurulan kütüphanelerde, medreselerde devamlı ilim ve edebiyat çalışması görülmektedir (Banarlı,1971). Kaşgarlı Mahmud ve Yusuf Has Hâcib'in eserlerinde Karahanlılar döneminde hükümdarların ilim adamları ve yazarlara değer vermesi gerektiği öğütlenmiştir (Yazıcı, 2002) Doğu Karahanlılar bölgesinde ise Süleyman Arslan Han b. Yusuf (1031-1056) âlimlere çok önem vermiştir. Doğu Karahanlılar bölgesinde büyük kağan olarak adlandırılan Tavgaç Buğra Kara Hakan Ebû Ali Hasan zamanında önemli edebi eserler yazılmıştır. Balasagun'lu Yusuf Has Hâcib KB. adlı meşhur eserini Kaşgar'da yazarak Tavgaç Buğra Kara Hakan Ebû Ali Hasan'a ithaf etmiştir (Yazıcı, 2002) Eski Türk ahlâk eserlerinde görüldüğü gibi büyüklere ve beylere saygı gereği yazılan eserler beylere ithaf edilmiştir. Türkler tabii ilimlerde dünyada öncü olup önemli çalışmalarda buldukları gibi İslâmiyet'in etkisi ile önemli sanat eserleri vermişlerdir. Özellikle aydınların meydana getirdikleri sanat eserlerinde İslâmiyet, dolayısı ile İran ve Arap edebiyatı tesirleri kendisini göstermektedir (Ekiz, Ergül, Kabahasanoğlu, Nıkb.Ay, 1984) (Ülken, 2007).

).Kaşgar, Balasagun, Semerkant, Buhara ve bütün Maverâünnehir yüksek birer ilim ve kültür merkezleri olmuşlardır. Bu bölgelerde Türk-İslâm kültürünün önemli eserleri yazılmaya başlanmıştır (Banarlı, 1971) (Yazıcı, 2002). Karahanlılar döneminde çok kuvvetli bir fikir hayatının olmasından dolayı bir çok eser yazılmış ancak meydana gelen savaşlar gibi nedenlerden dolayı birçoğu günümüze ulaşamamıştır (Yazıcı, 2002)

.Türk kültür ve medeniyeti ile İslâm kültür ve medeniyetinin Karahanlılar döneminde kaynaşması sonucunda yazılan önemli eserlerden bazıları; Yusuf Has Hâcib'in KB'i., Kaşgarlı Mahmut'un DLT'ü, Ahmet Yesevî'nin DH.'i, Edip Ahmet'in AH.'ı sayılabilir (36). Türklerin toplu olarak Müslüman olduğu Karahanlılar döneminde yapılan Kur'ân tercümelerinin Türk dilinin tarihi gelişimi açısından önemini burada unutulmamak gerekir (Merçil, 1985: 25,30,31) (Özer, 1998: 125,129) (Üşenmez, 2006: 89-99) (Yazıcı, 2002) .

4. EDİP AHMET BİN MAHMUD YÜKNEKÎ (XI-XII. Yüzyıl)

4.1.Hayati

Edip Ahmet, Karahanlılar döneminde yaşamış ve Türk İslâm Medeniyetinin Ebubekir Muhammed b. Zekeriya Er-Râzî, Ebû Nasr Muhammed b. Tahran b. Uzluk el-Fârâbî ve Yusuf Has Hâcib gibi tarihe mal olmuş önemli bir âlimdir. Bugün elimize yalnızca Atebetü'l-Hakayık adlı eseri ulaşan Edib Ahmet'in hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Bunun yanında Edib Ahmet'in Yüknek'li olduğu Yüknekî lakabından anlaşılıyorsa da, Yüknek'in nerede olduğu da kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca mezarıda belli değildir. Reşit Rahmeti Arat'ın yayınladığı AH.'ın, Arslan Hoca Tarhan'a ait parçada Edib Ahmet'in memleketinin Yüknek olduğu belirtilmektedir. Arat, Yüknek'in neresi olduğunu araştırırken, Yakut'un Mu'cemü'l-büldan adlı eserindeki "Agnak"ın Yüknek olduğu düşüncesine katılmamakta, Agnak'ı Yüknek veya Yügnek olarak isimlendirmenin Türkçe bakımından pek doğru olmayacağını söylemektedir. Arat'ın yaptığı araştırmalar sonucunda, Sır-derya, Türkistan (Yesi) ve Sabran bölgelerinin Jüyneke yani Yüknek'e yakın olduğu bulunmuştur. Jüynek Yesi'nin kuzey-batısında olup, Sabran'ın coğrafi hudutlarına girmektedir; adı da değişmemiş olup Jüynek'tir (Uysal, Fall 2007: 1197-1199). Bazı araştırmacılara göre ise, şairin doğum yeri olarak gösterilen Yüknek'in, Türkistan'ın Taşkent şehrinin güneyinde bulunan Benakıtı yakınında eski bir şehir olduğu sanılmaktadır. Nitekim burası ilim adamlarının yetiştiği önemli bir bölge idi (Şeker, 2007)

4.2.İlmi Şahsiyeti

Edip Ahmet, XII. yüzyılın tanınmış bir edibi, takdir edilmiş bir âlimi olmuştur. Adı ve yazdığı eseri Türk illerinde asırlarca unutulmamış ve bazı mısraları atasözleri arasına girmiştir. Bugün elimizde yalnız bir eseri bulunuyorsa da, onun bu eseri yazmadan önce de edip olarak tanındığı kendi mısralarında anlatılmaktadır (Şeker, ve Genç, Türk Medeniyeti Tarihi, (Ed.: Yazıcı, N.), 2007: 136-143). Edip Ahmet'in “*Türkçe sözler ile, vaaz ve nasihat yollu şiirler söylediği*” , Türk kabileleri arasında hikmetlerinin yaygın olduğu, sözlerini nazım yoluyla söylediği belirtilmektedir. (Şeker, 2007). Yaşadığı dönemin en büyük edibi, en tanınmış bilgini sayıldığı için, *edipler edibi, fâzıllar başı* olarak ün salmıştır (Karaalioğlu, 1980: 131-142). (Şeker, ve Genç, Türk Medeniyeti Tarihi, (Ed.: Yazıcı, N.), 2007: 136-143)Arapça ve Farsça bilen Edip Ahmet, tefsir ve hadîs gibi İslâmi ilimleri de öğrenmiştir (Ekiz, Ergül, Kabahasanoğlu, Nıkb.Ay, 1984) (Yazıcı, 2002) . Din kurallarına bağlı, ahlâki eğitimi amaç edinen didaktik bir şair olup, eserinde Türk kültürü ile İslâm görüşünün izleri görülür (Karaalioğlu, 1980: 131-142). Anadan doğma kör olduğu bilinen Edip Ahmet'in, eserleri ancak hikmet halinde ağızdan ağıza yayılmış, bu süreçte değerinden bir çok şey kaybetmiştir (Caferoğlu, 1984: 74,75,78) .

On beşinci yüzyıl Orta Asya şairi Ali Şir Nevai'de (1441-1501), *Nesâimü'l Mahabbe* adlı eserinde Edip Ahmet'e dair bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre, ‘*Edip Ahmet aslen Türk’müş ve Türkler arasında ona dair bir çok menkıbeler anlatılmış. Mesela; Edip Ahmet doğuştan körmüş, fakat çok zeki, dindar ve uyanık bir insanmış. Zahir gözü kapalıymış fakat gönül gözü ile çok parlak görürmüş. Oturduğu yer Bağdad’dan birkaç fersah uzak mesafedeymiş. Her gün bu uzun yolu yürür, İmam-ı Azam’ın dersine gelir ve mes’ele öğrenirmiş.*’ (Banarlı, 1971) (Gülensoy, 1994: 421) (Köprülü, 2004: 199-203).

Ali Şir Nevai'nin anlattığı menkıbeye göre İmam-ı Azam ile Edip Ahmet'in aynı dönemlerde yaşamış olması gerekir. Ancak bugünkü bilgilerimize göre İmam- ı Azam, tam adı ile Ebû Hanife En-Numan Bin Sabit, 699 yılında doğmuş ve 767 yılında ölmüştür. Bu bağlamda Edip Ahmet ve İmam-ı Azam'ın aynı dönemlerde yaşamadığı görülmektedir.

On ikinci yüzyılda Türkistan Pir'i olarak tanınan Hoca Ahmet Yesevî ile aynı bölgede eser vermiş olan Edip Ahmet'in çok tanınıp sevimlerinin nedeni, onların çevrelerindeki insanlara, içinden çıktıkları toplumun bildiği kavram ve deyimlerle düşüncelerini anlatmaları yatmaktadır. Sözü geçen yazarlar, adlarını buldukları coğrafyanın dışına da duyurmuş ve etkilerini günümüze kadar taşımayı başarmışlardır. AH.'ın sonunda, Edip Ahmet hakkında 3 ek vardır. Bunlardan ikincisinin yazarı Emir Seyfeddin, üçüncüsünün yazarı Emir-i Kebir Arslan Hoca Tarhan, Timur ve oğlu Şahrüh zamanında yaşamış beylerdir. Şairi bilinmeyen birinci ekte Edip Ahmet'in gözlerinin doğuştan kör olduğu, kitabı 14 bab (bölüm) olarak yazdığı ve değerinin altın yüklü file eşit olduğu belirtilmiştir. Emir Seyfeddin tarafından yazılan ikinci ekte Edip Ahmet, '*edipler edibi*' ve '*fâzıllar başı*' olarak nitelendirilmektedir. Arslan Hoca Tarhan'ın beyitler halindeki eki daha uzundur ve daha fazla bilgi içermektedir. On beşinci yüzyıl'ın ikinci yarısında yaşamış Arslan Hoca Tarhan'a göre Edip Ahmet'in memleketi Yüknek, babasının adı Mahmut'tur. Eserini Kaşgar dili ile yazmıştır. Timur'lular devrinde bu terimle Karahanlı Türkçesi kastedilmektedir (Caferoğlu, 1947) (Ercilasun, 2004: 333-345) (Köprülüzade, 1934: 45-97-111) (Köprülü,2004: 199-203).

5. ATEBETÜ'L -HAKAYIK (HAKİKATLERİN EŞİĞİ)

DLT ile KB.'den sonra Türk klasik edebiyatının bugüne kadar ulaşmış en eski eseri Edip Ahmet bin Mahmud Yüknekî'nin *Hibetü'l Hakayık* veya bir başka okunuş tarzı ile *Atebetü'l-Hakayık*'dır (Barthold, 2006: 113-114) (Karaalioğlu, 1980) (Kiraz, 2005 (Takcı, 2007:189-192). AH.'ı ilk defa ilim çevresine tanıtan Necip Asım olmuştur (Ercilasun, 2004: 333-345). (Türk Ansiklopedisi, Cilt XIV, 1966: 336).Yazıksız, Yüknek'li Mahmut oğlu Ahmet'in eseri olan AH.'ı Ayasofya Kütüphanesinde bulmuş ve Hibetü'l-Hakayık adıyla kitabı 2 bölüm olarak yayımlamıştır (Böler, T., 2009: 203-204). 1906'da metnin bir kısmı ile daha sonra 1918'de biri faksimile, diğeri metin, tercüme ve izah olmak üzere, iki kısımda eserin tamamını yayımlamıştır (Ercilasun, 2004: 333-345).

İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, ID Mehmet Efendi bölümünde bulunan Necip Asım tarafından yazılan eserin ayrıntılı etiketi verilmiştir;

Basım Yeri: İstanbul

Koleksiyon: ID Mehmet Efendi 211-2

Dili: Türkçe

Eser Adı: Hibetü'l- Hakaik

İstinsah (Kopya) Tarihi:00/001334

Hicri

İstinsah (Kopya) Tarihi: 10/11/1915

Miladi

Konusu: Türk Edebiyatı

Matbaa Adı: Matbaa-i Amire

Müellifi(Yazarı): Necip Asım Bal Hasan Oğlu

Sayfa No:112

Tasnif No: 894.35

Sayfa No: 263

Satır Sayısı :25

Cilt Tipi: H. Mukavva ciltli

5.1. Atebetü'l-Hakayık'ın Nüshaları

AH.'ın bugün elde bulunan nüshaları yazarın yaşadığı dönemden sonraki yüzyıllarda yapılmış kopyalardan oluşmaktadır. Nüshalardan ilk üç tanesi asıl nüsha, diğerleri, tam metin içermediğinden eksik olarak kabul edilmiştir. Reşid Rahmeti Arat, asıl nüshaları, A,B,C harfleri ile göstermiş, birkaç mısradan ibaret olan ve tam olarak bulunmayan nüshaları da D,E,F ve G nüshaları olarak belirtmektedir (Arat, 1954: 267).

Çok geniş Türk bölgelerinde okunması, nüshaların eserin yazıldığı dönemden çok sonraları kopya edilmesi, kopya eden şahısların kültür seviyeleri ve yaşadıkları dönem eserin aslının ne kadar değiştiği konusunda bize ipucu vermektedir (Tulum, 1965-1966: 1146-1148).

AH.'ın bugün çeşitli kitaplarda geçen 6 nüshası vardır.

A. Semerkand (Ayasofya, nr. 4012) nüshası; Nüshalar arasında her bakımdan, en iyisi olan bu nüsha, eserin asıl doğru adını taşıması, ithaf edildiği beyin isminin doğru kaydedilmesi dönemin tanınmış hattatlarından biri tarafından yazılmış olması ile dikkate değerdir. Bu nüshanın hem yazı özelliği hem de tezyinatı bakımından Türk kültür tarihinde önemli bir yeri vardır. Eserin asıl süsü yazısıdır. Sayfaların bir kısmı bugün de iyice dikilmemiş bir durumda bulunmaktadır. Bu nüsha hakkında ilk bilgiyi veren Necip Asım, eserin 123 sayfadan oluştuğunu bildirmektedir (Yüknekî, (Çev: Arat, R.R.), 1992) Bu nüsha, *İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümündedir*(Gülensoy,1991: 51). Uygur yazısının altında, Arap harfleri ile okunmuş tarzları bulunmaktadır. 1444 Eylül'ü sonlarında, yani basma nüshadan (B nüshası) 36 yıl kadar önce Semerkant' da yazılmıştır. Yazısının öneminden dolayı basma nüshadan yani Abdürrezzak nüshasından tamamiyle ayrı bir karakterde olup XV. yüzyılda Herat ve Semerkant şehirlerinde yazılıp bize kadar gelmiş diğer Uygur harfleriyle yazılı eserlere benzemektedir (Köprülüzade, 1934: 45-97-111).

Aşağıda A nüshasının, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümünde bulunan etiketi sunulmuştur:

Koleksiyon: Ayasofya

Nr: K.4012

Cd No: 2104

Dili: Osmanlıca

Eser adı: Atebetü'l- Hakaik

Konusu: Edebiyat

Matbaa Adı: Yazma

Müellifi (Yazarı): Edib Ahmed

Müstensihi (Kopya eden kişi): Zeynülabidin b. Sultan Baht

Tasnif No: 894.35

Yaprak Sayısı: 56

Yazı Türü: Uyguri

Cilt: Tam kahverengi meşin miklepli (Eskiden ciltlenen kitapların sol tarafındaki fazlalık parçanın adı).

B.İstanbul (Ayasofya, nr.4757) nüshası; Timur'un oğlu Şahruh döneminde, 1444'te Semerkant'ta hattat Zeynelabidin bin Sultanbaht tarafından düzgün bir hatla Uygur alfabesi ile yazılmıştır. Şimdi *İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde Ayasofya* bölümündedir (Ercilasun, 2004: 333-345).

Bu nüshada sadece âyet, hadîs ve kelâm Arap harfleri ile yazılmıştır. A nüshasından önce bulunan, daha eski bir asıldan yazıldığı, kullanılan dilden ve Türkçe kelimelerden anlaşılmaktadır. B nüshası iki önemli noktayı da aydınlatmaktadır. Bunlardan birincisi, eserin ithaf edildiği kişi olan Dad İspehsalar Bey'in adının Mehmet olması, ikincisi ise, eserin on dört bapтан değil, dört asıl bap ile bazı eklerden oluşmasıdır. Bu nüshadan sonra, eserin eksik bir nüshadan kopya edildiği hakkındaki şüphelere yer kalmamıştır (Köprülüzade,1934: 45-97-111).

Bu nüsha Şeyhzade Abdürrezzak Bahşı tarafından 17 Zilkade 884 (30 Kanun II. 1480) tarihinde İstanbul'da düzenlenmiş olup, Şeyhzade'nin, A nüshasından faydalanmış olması ihtimal dahilindedir (Yüknekî, (Çev: Arat, R.R.), 1992)

Necip Asım, eserin B nüshasına dayanarak kitabın adının Hibet-al Hakayık değil Aybet-al Hakayık olması gerektiğini düşünmektedir (Köprülüzade,1934: 45-97-111). Bu nüshada Uygur yazısının altında Arap harfleri ile çeviri yazılmıştır (Köprülü, 2004: 199-203).

Aşağıda B nüshasının, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümünde bulunan etiketi sunulmuştur:

Koleksiyon: Ayasofya 4757-1

Dili: Moğolca/Eski Türkçe tercümelidir.

Eser adı: Atabet-al Hakayık

Müellifi (Yazar): Edib Ahmed

Ölçüleri: 248 X 177,169 X 105

Satır sayısı: 22

Tasnif No: 297.3

Yaprak sayısı: 1-27

Yazı türü: Moğol yazısı

Yazı rengi: siyah, kırmızı, yeşil

C. İstanbul (Topkapı Sarayı) nüshası; Eserin bu nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinin Hazine n.r 35552 kısmında bulunmaktadır (Gülensoy, 1991: 51) (Yüknekî, (Çev.: Arat, R.R.), 1992)

C nüshası, imlanın ve bazı açıklamaların aynı olması bakımından B nüshasına benzemektedir. Yabancı sözlerin imlası B nüshasına kıyasla daha düzgün olmakla beraber, burada da bir çok yanlışların bulunduğu ve B nüshasında doğru olanların da bazen yanlış yazıldığı görülmektedir. Başlıklar ile diğer Arapça ilaveler pek az farklar ile B ve C nüshalarında aynıdır. Eğer bugüne kadar bulunamamış başka bir nüsha meydana çıkmazsa, C nüshası müstensihinin, A ve B nüshalarının her ikisinden de istifade etmiş olması muhtemeldir. Metindeki bazı sözlerin imla ve telaffuz şekilleriyle açıklamalarda daha çok cenup şivesinin kullanılmış olması, bu nüshanın İstanbul'da yazılmış olduğunu göstermektedir (Yüknekî, (Çev.: Arat, R.R.)1992)

D. Ankara (Seyid Ali) nüshası; Bu nüsha, Maarif Vekâleti Kütüphaneler Müdürü Hasan Fehmi Bey'in sayesinde Hibet al- Hakayık adıyla bulunmuştur. Uzunköprü'de Seyid Ali'nin kitapları arasında ortaya çıkan bu nüsha, sonradan anlaşıldığına göre AH.'ın bir kısmı ile manzum bir Oğuz destanından bir parça içermektedir. Başı, sonu ve ortasından bazı kısımları eksik olan bu nüshanın tarihi, yeri ve yazarı belli olmadığı gibi, bu 2 eserden başka neleri ihtiva ettiğini de tespit etmek imkânsızdır. Zamanında Fuat Köprülü tarafından incelenen ve H. Namık Orkun tarafından bir kısmının fotoğrafları çekilmiş olan söz konusu nüshanın, uzun seneler devam eden araştırmalardan sonra yerinde bulunmadığı (Yüknekî, (Çev.: Arat, R.R.), 1992).

Nüshanın 104 beyitten oluştuğu bilinmektedir. Bu nüshada basma nüshadaki (B nüshası) bazı Arapça başlıklar eksiktir, ayrıca Arapça cümlelerin altında açıklamaları yazılmıştır. Bu da söz konusu nüshanın, Arapça'nın iyi bilindiği bir kültür merkezinde yazıldığına işaret ediyor. Nüshada hiçbir kayıt bulunmamakla beraber, XV – XVI. yüzyılda Horasan'daki Türk şehirlerinin birinde ya da Batı Türkistan'da yazıldığı tahmin edilmektedir. Ayrıca yabancı kelimelerin Türkçe karşılıkları satır altına yazılmış olduğu gibi, bazı Türkçe kelimelerin de yine Türkçe olarak başka kelimelerle açıklandığı görülmektedir. Kitabın adı Arap harfleriyle ve harekeli olarak yazılmıştır (Köprülüzade, 1934: 45-97-111).

E. Ankara (Maarif Kütüphanesi) nüshası; Ankara'lı Hacı Cafer oğlu İbrahim Efendi'ye ait önemli bir yazma mecmua içinde, Hibet al- Hakayık'ın bazı parçaları bulunmuştur. Bu nüsha, şimdi Ankara'da Maarif Kütüphanesinde bulunmaktadır. E nüshası hicri 700'den sonra yani XIV. yüzyılda yazılmıştır. Eserde Uygur şekillerinin altında Arap harfleriyle açıklamalar bulunmaktadır. Nüshada bazı sayfaların eksik olma ihtimali vardır (Köprülüzade, 1934: 45-97-111).

Bu nüsha daha çok Türk dilinin güney- batı şivesinin hâkim bulunduğu bölgelerde yazılmıştır (Yüknekî, (Çev.: Arat, R.R.), 1992).

F. Berlin (İlimler Akademisi) nüshası; Berlin'de Prusya İlim Akademisinde Türkçe Uygur metinleri arasında T. I. TM 287 işaretini taşıyan bir sayfa mevcuttur. Burada geçen yer ismi kesin değildir. Bu küçük parçaları içeren paketlere fazla önem verilmemiş olduğundan, bunların içeriği birbirine karıştırılmıştır. Sayfanın bir tarafında yazılı metnin Atebetü'l-Hakayık'a ait bir dördlük olduğu tespit edilmesine rağmen diğer sayfalar bulunamadığından tam bir sonuç alınamamıştır. Sayfanın arka tarafında Arap

harfleri ile yazılmış 2 satırlık Farsça bir metin ile altı buçuk satırlık Moğolca bir metin bulunmaktadır. Turfan kazısında meydana çıkan eserler arasında Arap harflerinin çok az kullanıldığı görülmektedir (Yüknekî, (Çev.: Arat, R.R.), 1992).

5.2. Atebetü'l-Hakayık'ta Kullanılan Dilin ve Üslubun Özellikleri

Eski Türk eserlerinin bugün için hala önemini ve değerini korumasının en önemli nedenlerinden birisi kullandıkları üsluptur. Türk İslâm edebiyatının ilk eserlerinden birisi olan AH.'ın içerdiği kültür ve ahlâk zenginliğinin yanında, kullanılan dil özelliği de değerini arttırmaktadır.

AH. bir ahlâk ve öğüt kitabı olarak, tamamen *hikmet üslubu* ile yazılmıştır. Eserde, dini ahlâk kurallarını toplumda yerleştirmek için âyet ve hadislerle desteklenen fikirler, kolaylıkla anlaşılabilir tarzda oldukça sade bir dil ile ifade edilmiştir. Bu özellikleri ile esere bir *nasihat kitabı* olarak bakmak mümkündür (Gülensoy, 1991: 51). (Korkmaz ,2001: 111-121). Ayrıca Edip Ahmet eserinde öğretici ve eğitici bir sanat anlayışı benimsemiştir (Ekiz, Ergül, Kabahasanoğlu, Nıkb.Ay, 1984). Yusuf Has Hacı, Edip Ahmet ve Ahmet Yesevî hikmet tarzında eserler yazarak uzun yıllar yaşadıkları toplumları sonradan gelen kültürleri etkilemeyi başarmışlardır (Yazıcı, 2002). Arapça bir kelime olan *hikmet* kelimesinin isim anlamı “*söz ve fiilde gerçekçi olmak, ilim, hüküm, fıkıh ve fehm*”dir. Kelime “yumuşaklık, yiğitlik, karşılıksız iyilik ve sebep” anlamlarında da kullanılmıştır. İlim ve adaletin birleşmesinden meydana gelen şerefli bir sıfat, adab ve ahlâkla ilgili kısa söz, doğru öğütten ibaret kısa kelam, gizli sebep anlamları da vardır (Can, 2006: 5,6). Râgıb el-İsfehânî (öl.502/1099), insan için hikmeti “ ilim ve akılla gerçeği bulmak” olarak da tanımlamıştır. Yine bu kelime, Allah'a nispeti halinde, “*en değerli varlıkları en üstün bilgiyle bilmek*” şeklinde de tanımlanmıştır (Can, 2006: 5,6).

Nasihat de Arapça bir kelime olup sözlüklerde “doğru yola, iyiye, güzele sevk etmek için yapılan konuşma, akıl öğretme, yol gösterme, âşık edebiyatında öğretici öğüt verici şiir türü” gibi anlamlara gelir. Ayrıca nasihat kelimesi “ kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak, iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek” anlamlarındaki “nush” kökünden türemiştir. Nasihat etmek kavramı ise “doğruluk ve iyilik telkin etmek, öğüt vermek” anlamındadır (Durdu, 2008: 1,6,24).

Nasihat içerikli eserlere genellikle Nasihatnâme denir. Nasihatnâmeler, içinde ahlâka dair öğretici konuşmalar, özdeyişler, hikmet ve bilgiler olan öğüt kitaplarıdır (Bağdatlı, 2007: 76). Nasihatnâmelerde genellikle dini ve tasavvufî konular işlenmiştir. Bazı nasihatnâmelerde de genel ahlâk kuralları konu olarak alınmıştır (Durdu, 2008: 1,6,24). Türk edebiyatında nasihat konusu din ile birlikte ele alınmıştır. Türklerin Müslüman olmasıyla birlikte İslâm'ın emir ve yasaklarını halka ulaştıran derviş ve sufiler halka nasihat ederken âyet ve hadîslerden yararlanmışlardır. Kaşgarlı Mahmut'un on birinci yüzyılda yazdığı DLT adlı ansiklopedik sözlüğünde, ilk Türk İslâm eserlerinden olan ve siyasetname olarak kabul edilen Yusuf Has Hacıp'in KB. adlı eserlerinde ve ayrıca Ahmet Yesevî'nin DH. adlı tasavvufî eserinde nasihat üslubunun kullanılmış olduğu görülmektedir. Divan ve tasavvuf edebiyatında da nasihat üslubu bir çok eserde kullanılmıştır (Durdu, 2008: 1,6,24). Ayrıca, nasihat ve hikmet tarzının en güzel örneklerini açık seçik bir anlatım tarzıyla âyet ve hadîslerde görmekteyiz. Özellikle tasavvuf tarzında yazılan eserlerde hikemi, ahlâki, eğitici ve öğretici bir tarz kullanılmaktadır (Uludağ, 1999).

Edip Ahmet eserinde *hitabet üslubuyla* konuşmaktadır. Bu üslup eserin amacına uygundur. Muhatap olarak ikinci şahsın alınışı ve sık sık 'aya' (Ey!) ünleminin kullanılışı hitabet tekniğine uygun düşmektedir. Nazım cümlelerinin genellikle şartlı olarak kuruluşu, âyet, hadîs ve diğer tabirlerin ilavesi ile sözlerin vurgulanması, mantık kurallarının daima gözetilmiş olması hitabet üslubunun gereğidir (Ekiz, Ergül, Kabahasanoğlu, Nıkb.Ay, 1984). Eserde ayrıca Arapça ve Farsça kelimelere sıklıkla yer verilmiş olup, bu da Edip Ahmet'in Arapça ve Farsça kaynaklardan fazlaca etkilendiğini gösterir (Türk, 2007: 1853-1862).

5.3.Atebetü'l-Hakayık'ın İçeriği

Eserde, Türk toplumunda kabul gören genel ahlâk kuralları işlenerek bu ahlâk kurallarına uyulmasının gerekliliği vurgulanmıştır. AH.'da yazıldığı dönemdeki Türk toplumunun yaşayışı, kültürü, toplum yapısı ve günlük hayatı ile ilgili fazla bilgi

bulunmamaktadır. Daha çok insanların yapması ve yapmaması gereken kurallar anlatılmıştır.

AH.'ın yazarı Edip Ahmet'e göre, üzerinde yaşadığımız bu dünya geçicidir. Kervanın konup göçtüğü kervansaray gibi, bu dünya da insanların gelip gittiği, konup göçtüğü bir yerdir. Bunun için dünyaya aşırı derece bağlanmak doğru değildir. Esere göre bu dünyada insanların, hem erkeklerin hem de kadınların bilgi sahibi olmaları gerekir. Bilgiyi bulup bilgi sahibi olan kişiler toplumda saygı görürler. Bilgisiz ve cahil olan kesim ise eserde odunla bir tutulmaktadır. Bilgi elde edildiğinde bu dünyadaki mutluluğa ulaşıldığını söyleyen Edip Ahmet, bilgi sahibi insanın değerli bir para gibi olduğuna işaret etmektedir. Bilginin önemini anlatmak için eserde, kemik ilik için ne kadar önemli ise bilginin de insan için en az bu derecede önemli olduğunu belirtmektedir. İnsan bilgi sahibi olduğu müddetçe bilinir; öldükten sonra da bilgisi ile anılır. Eser, ağızdan çıkan her şeyi kulağın duyması gerektiğine dikkat çekmekte, lüzumsuz konuşulmamasını öğütlemektedir. Ahlâkın en önemli yapı taşının dili korumaktan geçtiğini belirten esere göre, diline hâkim olmayanlar, gevezelik edenler, yalan söyleyenler, ağzı gevşek olanlar ve boş boğazlık yapanlar, başkalarının kalbini kolayca kırıp onların gönüllerinde kapanmayacak yaralar açabilirler. Eserde ayrıca dünyadan el etek çekip dünya malını terk etmek yerine, çalışıp çabalayıp kazanmak ve kazanılanı yerinde harcamak gibi öğütler verildiği görülür. Çalışkanlığın iyi insanın, tembelliğin ise kötü insanın özelliklerinden olduğu söylenmektedir. Esere göre, huyların en güzeli ve övülmeye değer olanı cömertliktir; hasislik (cimrilik) ise huyların en kötülerindedir. İnsanlar elde ettikleri mal ve mevkilerinden dolayı kibirlenip böbürlenmeyi bırakıp alçak gönüllü olmalıdırlar. Çünkü tevazu sahibi olanları Allah yükseltecek, kibir sahibi olanları da alçaltacaktır (Şeker, ve Genç, (Ed.: Yazıcı, N.), 2007: 136-143). (Şeker, 2007) (Yüknekî, (Çev.: Arat, R.R.), 1992) .

Eserde de dünya malına cimrilik (hasislik) derecesinde düşkün olanların hastalık sahibi olduklarını ve bu hastalığın ilacının olmadığı belirtilmektedir. Asil ve bağışlayıcı insanın özelliklerinden olan kerem, insan olmanın temel şartlarından biridir. Hilm ise keremin temelidir ve onunla yükselerek anlam kazanır (Şeker, 2007). Kendi döneminde iyi huylu insanların da kötü huylu insanların da bulunduğunu belirten Edip Ahmet, iyi

huyulu insan olma özelliklerini eserinde ayrıntıları ile açıklamaktadır (Şeker, ve Genç, (Ed.: Yazıcı, N.), 2007: 136-143). (Şeker, 2007) (Yüknekî, (Çev.: Arat, R.R.), 1992) (Yüknekî, (Çev.: Arat, R.R.), 1992) .Yazar, yaşadığı dönemdeki kötü durumlardan bahsederek insanlığın bozulduğundan yakınmakta, bu durumun düzelmesi için uyulması gereken ahlâk kurallarını göstermektedir (Yüknekî, (Çev.: Arat, R.R.), 1992) .

5.4.Atebetü'l-Hakayık'ın Kaynakları

Karahanlılar döneminde İslâmiyet'in kabul edilmesi sonucunda yazılan edebi ve ahlâki eserlerde İslâmiyet'in asıl kaynaklarını oluşturan, Kur'ân'dan ve hadîslerden yararlanılmıştır. Bunun örneklerini Edip Ahmet'in Atebetü'l-Hakayık'ında, Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'inde, Ahmed Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât'ında görmek mümkündür (Şeker, 2007). Bu açıdan Atebetü'l-Hakayık'ın bir çok yerinde din ya da din dışı konularda hadîslerin ve âyetlerin metinlerinden alıntılar yapıldığı ya da anlamlarından faydalandığı görülmektedir (Korkmaz , 2001:111-121).

AH.'da geçen hadîslerden bazıları şunlardır;

Beyit;

“Âlim bilgi ile yükseldi” (AH. 101)

Hadîs ;

“Hikmet (ilim) şereflinin şerefini artırır ve köleyi hükümdar makamına kadar yükseltir” (“Camîu Beyani'l – İlim ve Fadlih s.15; Müsnedü's –Şibab, II/ 105, No: 634; Firdevs'ül – Ahbâr, II /152, No: 2769; İhya , I/ 14; el-Câmi'us –Sağir, I /157; Keşfül-Hafa, I/ 322”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit;

Bilgiyi ara, usanma; bil ki o Hak Resul “Bilgiyi Çin'de bile olsa, arayınız” dedi (AH. 103-104)

Hadîs;

“İlmi, Çin’de de olsa tahsil ediniz, çünkü ilim öğrenmek her Müslüman’a farzdır”
(“Camiu Beyani’l – İlim ve Fadlihi, s.2-3; Tarihu Bağdad, IX/364; Firdevs’ül – Ahbâr, I /78, No: 236; İhya , I/18; el-Câmi’us –Sağır, I /44; Keşfül- Hafa, I/ 124”)(Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit;

Dinle ve bu söze inan ki, vücud her sabah kalkıp, eğilerek, dile yalvarır (AH. 147-148)

Hadîs;

“İnsanoğlu her sabah uyandığında, bütün uzuvları dile yalvararak, bizimle ilgili hususlarda Allah’tan kork, zira biz sana bağlıyız, sen doğru olursan biz de doğru ve düzgün oluruz, doğru olmazsan biz de doğru olmayız” (“Tirmizi, Zühd 60, No: 2407, IV//605; Müsned, III/ 96; Hennad b. es-Seriyy, Kitabü’z – Zühd, II/ 532-533, No:1097; Firdevsü’l –Ahbar , I / 322, No : 1276; Hilyet’ül- Evliya, IV/ 309; el- Camiu’s – Sağır, I/20”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit;

Dil korunursa kendin korunmuş olursun; Resul “İnsanı yüzükoyun ateşe atan dildir” dedi (AH.158-159).

Hadîs;

“Annen hasretine yansın ey Muâz! İnsanları yüzükoyun veya burunları sürtülerek ateşe atan, dillerinden başka nedir ki” dedi. (“Tirmizi, İman 8, No 2616, V/II-12; İbn Mâce, Fiten 12, No: 3973, II/1314-1315; Müsned, I/176,178;II/111; IV/93,340;V/25,231,237;VI/3; Müsnedü’l Firdevs, IV/341, No:6987; Mecmeu’z-Zevaid, X/300; İhya, III/138; Gıyaseddin el- Hüseyini, Esas’ül- İktibas, s.75, İstanbul 1298”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit;

Bakıp dış süsünü görerek sen ona gönül bağlaman, bil ki, hataların başıdır (AH. 219-220)

Hadîs;

“Dünya tutkusu bütün hataların başıdır” (“El-Camiu’s-Sağir, I/150; el-Makasidü’l-Hasene,s.132, No: 384; Aliyyü’l – Kaari, Mevzuat”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit;

Ellerin en kutlusu veren eldir (AH. 251)

Hadîs;

Abdullah b.Ömer’den; Hz. Peygamber minberde, sadaka verme, haram yememe ve dilencilikten söz ederek; *“Yüksek el alçak elden daha hayırlıdır; yüksek el veren eldir, alçak el ise dilencilik yapan eldir”* buyurdu der. (“Buhari, Zekat 18, II/118; el-Edebü’l- Müfred,s. 78, No: 196; Müslim, Zekat 94-97, No: 1033-1036, II/717-718; Ebû Davud, Zekat 28, No: 1648, II/297; Tirmizi, Zekat 38, No: 680, III/65; Nesai, Zekat 50-52, V/60-61; Dârimi, Zekat 22, No: 1659, I/327; Müsned, II/4, 242; Münedü’s-Şihab, II/221, No: 783; Tarihu Bağdad, III/435; el-İhsan (bi tertibi sahihi İbn Hibban), V/ 149-151; Mecmeu’z –Zevaid, III/97-98; el-Câmiu’s – Sağir,II/213”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit;

Hasislik ilaç ile iyileşmez bir hastalıktır (AH. 253)

Hadîs;

Ebû Seleme’den, o da Ebû Hureyre’den nakletmiştir; Hz. Peygamber Ubeyd oğullarına *“Ey Ubeyd oğulları önderiniz kim?”* diye sorar. Onlar da *“ Önderimiz Elced b. Kays’dır; fakat kendisi biraz cimridir”* derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber;

“Pintilikten daha kötü bir hastalık var mıdır? Bundan böyle önderiniz, Bişr b. el- Bera b. Ma’rur ve oğludur” buyururlar. (“el-Müstedrek, IV/163; ayrıca bkz.Buhari, el-Edebü’l –Müred, s.111, No: 296; Müsned, III/308; Müsnedü’s –Şihab, I/192, No : 204; Mecmeu’z- Zevaid, III/126”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit

Tevazu göstereni Tanrı yükseltir, kibirli olanı aşağı atar (AH. 281-282).

Hadîs

Ebü Said el-Hudrî’den; Peygamber Efendimiz : *“Allah, kendisi için alçak gönüllülük gösterenlerin derecelerini yükseltir; O’na karşı büyüklük taslayanları da aşağıların aşağısına atar”* buyurmuşlardır. (“ Müsned, III/76; ayrıca benzer rivayetler için bkz. İbn Mâce, Zühd 16, No: 4176, II/1398; Müsnedü’s –Şihab,I/219, No: 244; Târîhu Bağdad, II/110; Hilye, VII/129, VIII, 46; Mecmeu’z- Zevaid, VIII/82”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit

Ululuk taslama sakın; ulu, yalnız Tanrıdır, O, “Ululuk benimdir, siz üzerinize alınmayın” dedi (AH.283-284).

Hadîs

Ebü Hureyre’den; Hazret-i Peygamber ; *“ Yüce Allah, kibriyâ (büyüklük) benim ridâmdır, azamet ise izârımdır. Kim bunlardan birini almaya kalkışrsa, onu cehenneme atarım, buyurmuştur”* dedi.(“Ebû Dâvûd, Libâs 26, No: 4090, IV/350-351; İbn Mâce, Zühd 16, No: 4174, II/1397-98; Müsned, II/141,376,427,442; Müsnedü’s –Şihâb, II/330-331, No:894; Hennad b.es-Seriyy,Kitabü’z – Zühd, II/ 421, No: 825; Târîhu Bağdâd, XIII/290”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit

Bir söz vardır; “ Eğer bir kimseye iki vadi dolusu dinar verilse, o (muhakkak) üç vadi ister (AH. 311-312).

Hadîs

İbn Abbas, ben Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işitmişim der: “*Ademoğluna iki vâdi dolusu mal verilse, o üçüncüsünü de ister. Onun gözünü topraktan başka bir şey doyurmaz. Allah tövbe edenin tövbesini kabul eder*” (“Buhari, Rikâk 10, VII/175; Müslim, Zekat 116-119, No: 1048-1049, IV/725-26; Tirmizi, Zühd 27, No: 4235, II/1415; Darimi, Rikak 62, II/318 ; Müsned, I/370; III, 122, 168, 176, 192, 236, 238,243, 247, 272, 340-41; IV368; V/117, 131-32,219; VI55; Müsnedü' ş-Şihab, II/317, No: 879; Hilje, IV/187; Mecmeu'z-Zevaid, X/ 243-44; el-Camiu's-Sağır, II/136-37”) (127 (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit

Kendin için düşündüklerini, müslüman için de düşün (AH. 326).

Hadîs

Ebû Hureyre'den; Hazret-i Peygamber; “*Kendin için istediklerini, diğer insanlar için de iste*” buyurmuştur, der. (“Tirmizi, Zühd 2, No: 2305, IV/551; İbn Mace, Zühd 24, No:4217, II/1410; Müsned, II/310; III/473; IV/70,77; Mecmeu'z-Zevaid, VIII/186; X/296”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Ayrıca bu beyitin anlamına uygun olacak “*sizden biriniz; kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemezse, gerçek Müslüman olamaz*” anlamında başka bir hadîs daha vardır (“Buhari, İman 7, I/9; Müslim, İman 71, No: 415, I/67; Tirmizi, Kıyame 59, No:2519, IV/667; Nesai, İman 19, VIII/115; İbn Mace, Mukaddime 9, No: 66, I/26; Darimi, Rikak 29; Müsned, III/176, 177, 206, 207, 251, 272,278,289; IV/233, 336”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit

Ey dost, büyüklerin hakkını gözet (AH. 345).

Hadîs

Enes b.Mâlik'in rivayet ettiğine göre, Peygamber efendimiz; *“küçüklerimize acımayan, büyüklerimizin de hakkını gözetmeyen bizden değildir”* buyurmuşlardır. (“Tirmizi; Birr 15, No: 1999-21, IV/ 321-322; Müsned, I/257; II/207; Münredü's-Şihab, II/209, No: 756; el-Müstedrek, I/62; Müşnedü'l Firdevs, III/414, No: 5265; Mecmeu'z-Zevaid, VIII/16-17”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit

Bela gelirse, ferahı bekleyerek sabret; bela ve zahmeti yok etmeye çalışarak, ferahı bekle (AH.349-350).

Hadîs

Enes (r.a)'ten Peygamber Efendimiz *“sabırla ferahı beklemek ibadettir”* buyurmuşlardır. (“Müşnedü's-Şihab, I/62, No: 31; Tarihu Bağdad, II/155; el-Camiu's-Sağir,I, 110”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit

İnsanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur. Kötüye yaklaşma, kötü sohbeti, seni hemen kötü huylu yapar (AH. 377-379- 380).

Hadîs

Ebü Musa(r.a)'dan, Hazret-i Peygamber : *“ İyi ve kötü arkadaşın durumu, itriyatçı ve körükçünün durumuna benzer; itriyatçının yanında ya haz duyarsın, ya ondan bir koku satın alırsın, ya da orada iyi bir koku koklarsın; körükçünün yanında ise ya elbiselerin yanar, ya da kötü koku duyarsın”* buyurmuşlardır.(“Buhari, Zebaih 3, VI/231; Büyü 38, III/16; Müslim, Birr 146, No: 2628, IV/2026; Ebû Davud, Edeb 19, No: 4829, V/166; Müsned, IV/ 404, 405, 408”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Yaklaşık olarak yine aynı anlama vurgu yapan diğer bir hadîs ise şöyledir;

Ebü Hureyre (r.a.)'den, Resülullah (s.a.v.) *“Kişi dostunun gidişatı üzeredir. Sizlerden birisi kimlerle dostluk kuracağına dikkat etsin”* buyurmuşlardır (“Tirmizi,

Zuhd 45, no: 2378, IV/589; Ebû Davud, Edeb 16, No: 4833, V/168) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit

İslâm garib idi, tekrar garib oldu (AH.379)

Hadîs

Ebû Hureyre (r.a.) ‘den; Resûlullah (s.a.v.) “ *İslâm garib başladı ve tekrar başladığı gibi garib olarak dönecektir*” buyurmuşlardır (“Müslim, İman 232, No: 145-146, I/130-131; Tirmizi, İman 13, No: 2629-2630, V/18; İbn Mace, Fiten 15, No: 3986-88, II/1319-20; Darimi, Rikak 42, II/311-12; Müsne, I/398; IV/73; Hilye, X/190; Tarihu Bağdad, III/272; XII/257; Mecmeu’z –Zevaid, VII/278; İhya, I/56; el-Camiu’s-Sağır; I/79”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Beyit

Malın haram ise, sonu azabtır; eğer malın helal ise, (onun da) hesabı sorulur

(AH.427-428).

Hadîs

İbn Abbas’dan ; “*Ey Adem oğlu, dünyada yaptıklarının belali için hesap, haramı için de azab vardır*” (“Müsnedü’l Firdevs, V/283, No: 8192; el- Makdsıdü’l –Hasene, s.195, No: 422”) (Palabıyık, 1999: 125-146).

Yukarıda verilen beyitler ile onlara bağlı olarak verilen hadîsler benzerlik göstermektedir. AH.’ı Türk – İslâm Edebiyatının ilk manzum hadîs tercümesi olarak tanımlayan Korkmaz’a bu noktada katılmamak mümkün gözükmemektedir. Eser kırk hadîs tercümelerine de bu bağlamda öncülük etmiştir (Korkmaz, 2001: 111-121).

Karahanlılar döneminin bir çok eserinde olduğu gibi âyet ve hadîslerin temel kaynak olarak alındığı AH.’da da atasözleri kullanılmıştır. AH.’da kullanılan atasözleri

aslına yakın ve açık bir ifade ile anlatılmış olup, bazı atasözlerindeki kelimelerin yerlerinin değiştiği gözlenmektedir. Eserde atasözü kullanılan mısralarda o atasözünün açıklaması ve anlamı da yer almaktadır. Üstüner'in (*Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler Atasözleri ve Kısa Hikâyeler, Yüksek Lisans Tezi, 1989, Elazığ*) yaptığı çalışmaya göre eserde atasözü sayılabilecek 36 adet kelime gurubu bulunmaktadır (Üstüner, 1989:).

Edip Ahmet Yüknekî eserinin başında:

“Gören ve okuyan istifade etsin diye, kitabı nadir sözler ile süsledim” (AH.77-78) derken, eserinin bazı yerlerinde kullandığı atasözlerini kasetmiş olabilir. (Üstüner, 1989: 8,24).

Bütün bunların yanı sıra eserde ayrıca daha önceki dönemlerde yazılan eserlerden etkiler görüldüğü gibi yazarın da çeşitli fikir akımlarından da etkilendiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Arat, R.R., 1954, Edip Ahmed B. Mahmud Yüknekî, , Belleten, Cilt XVIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 267 s.
2. Banarlı, N.S., 1971, Resimli Türk edebiyatı tarihi, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 49,218-246 s.
3. Barthold, V.V., 2006, Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler,Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV.Dizi- Sayı:16, Sarıyıldız Basımevi, Ankara,113-114 s.
4. Böler, T., 2009, Necip Asım Yazıksız ve Türk diline katkıları, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı, 25, 203-204 s.
5. Caferoğlu, A., 1947,Türk dili tarihi notları, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 31,32,33, 55, 77,78 s.
6. Caferoğlu, A., 1984, Türk dili tarihi I-II, 3. Baskı, Enderun Kitapevi, İstanbul, 74,75,78 s.

7. Can, H.,2006, Ehl-i sünnet ekollerinden eş'arılık ve matüridiyye 'ye göre Allah'ın fiilerinde hikmet,Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 5,6 s.
8. Cevizci, A., 2002,Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, 381-382.
9. Çağrııcı, M., 1989, İslâm ansiklopedisi, ahlâk bölümü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 2, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1,2 s.
10. Çağrııcı, M., 2000, İslâm düşüncesinde ahlâk, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 15-63,73-81,95,98,112-136,156,179-252 s.
11. Durdu, M., 2008, Türk edebiyatında nasihat, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1,6,24 s.
12. Ekiz, O.N., Ergül, M., Kabahasanoğlu, V., Nıkb.Ay, Z., 1984, Ahmet Yesevî ve Divân-ı Hikmet Edip Ahmet ve Atabet'ül Hakayık, Toker Yayınları, İstanbul, 7-15,37, 40-48,105-109 s.
13. Ercilasun, A.B., 2004, Türk dili tarihi, 1. Baskı, Akçağ Basım, Ankara, 333-345 s.
14. Genç, R., 1997,Kaşgarlı Mahmud'a göre XI. yüzyılda Türk dünyası, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1,6,21,51,53,93,97,99,100,110,116,117 s.
15. Gülensoy, T., 1991, Atebetü'l – Hakâyık, İslâm ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, Cilt 4, İstanbul, 51 s.
16. Gülensoy, T., 1994, Edib Ahmed Yüknêkî, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, Cilt 10, İstanbul, 421 s.
17. <http://www.etymonline.com/search=ethos>, (02.02.2012)
18. Kaplan, M., 2001, Manzûm nasihat-nâmelerde yer alan konular, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, No. 9, Jan, 133-185 s.
19. Karaalioğlu, S.K., 1980,Türk edebiyatı tarihi 1. başlangıçtan tanzimata, İnkılap Aka Kitapevleri, İstanbul, 131,135,136,141,142 s.
20. Kaşgarlı, M., Divanü Lugat-it –Türk, 1985, (Çev.:Atalay, B.), I.Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları (521), Ankara, 9-32,320 s.
21. Kaşgarlı, M.,Divanü Lugat-it –Türk, 1986, (Çev.:Atalay, B.), III.Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları (523), Ankara ,374 s.

22. Korkmaz ,S., 2001, Atebetü'l- Hakayık'da yer alan Türkçe manzum hadîs tercümelere üzerine görüşler, Erciyes Üniversitesi , İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı : 11, Kayseri, 111-121 s.
23. Köprülüzade, M.F., 1934, Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 45-97-111 s.
24. Köprülü, M.F., 2004, Türk edebiyatı tarihi, 6. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 199-203 s.
25. Kılıç, R., 2003, Ahlâkın dini temeli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları /85, Ankara, 1-6,8,17-26,34-37,39,42,85,87,89,90,91,93,98,99,100,103,106,120,122,127,139-158 s.
26. Kiraz, C., 2005, Kuran'da ahlâk ilkeleri, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa ,75,76,77,79,80-84 s.
27. Merçil, E., 1985, Müslüman-Türk devletleri tarihi, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 25,30,31 s.
28. Örnekleri ile Türkçe Sözlük, 1995,1, A-E, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları; 2798, Ankara, 24,56 s.
29. Örnekleri ile Türkçe Sözlük,1996, 4,S-Z, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları; 3046,Ankara, 3144 s.
30. Özakpınar, Y., 2005, İslâm Medeniyeti ve Türk kültürü, Ötüken Yayınları, Özener Matbaası, Basım 3, İstanbul, 25,26,30-34 s.
31. Özer,F., 1998,Orta Türkçe döneminin eserleri ve sözlükleri, Kebikeç, Sayı,6,125,129 s.
32. Palabıyık, A., 1999, Hadîsleri açısından "Atabet'ül-Hakayık" üzerine bir inceleme, Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi, Sayı, XII, İzmir , 125-146 s.
33. Şeker, M. ve Genç, S., 2007, Türk Medeniyeti Tarihi, (Ed.: Yazıcı, N.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, 8. Baskı, Eskişehir, 136-143 s.
34. Şeker, M., 2007, Türkistan'dan Anadolu'ya insan ve toplum hayatı, Ötüken Yayınları, Özener Matbaası, İstanbul, 1-30, 48,37-104 s.
35. Tulum, A., M., 1965-1966, Reşit Rahmedi Arat, Edip Ahmed b. Mahmud Yüknekî, Atebetü'l- Hakayık, Türk Kültürü, Sayı: 37-48, Ankara, 1146-1148 s.

36. Türk, V., 2007, Türk dil tarihinde din Türkçesi ve Atebetü'l –Hakayık örneği, IV. Uluslararası Türk Kurultayı 2000, Türk Dil Kurumu Yayınları:856-II, II. Cilt, Ankara, 1853-1862 s.
37. Türk Ansiklopedisi, 1966, Cilt XIV, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 336 s.
38. Uludağ, S., 1999, İslâm düşüncesinin yapısı, 4. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 5-260 s.
39. Uysal, S., Fall 2007, Yüknek'in neresi olduğu ve Edip Ahmed'in mezârı hakkında, Turkish studies international periodical for the languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4 ,1197-1199 p.
40. Ülken, H.Z., 2007, Türk tefekkürü tarihi, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, Üç-Er Ofset, Baskı 1, İstanbul, 27,40,50,70,80-83,88-91,93-98,103,110,126-131,146,151,157,158,166,167,168,169,170-178,186,188,189,203-206 s.
41. Üstüner, A., 1989, Karahanlıca ve eski Anadolu metinlerinde deyimler atasözleri ve kısa hikâyeler, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 8,24 s.
42. Üşenmez, E., 2006, Karahanlı Türkçesi sözlüğü, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya,11,89-99 s.
43. Yazıcı, N., 2002, İlk Türk- İslâm devletleri tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Yayın No:315, İlmî Eserler Serisi:64, Ankara, 61,122,130-167 s.
44. Yesevî, A., Divân-ı Hikmet, 2009, (Hz.: Bice, H.), 5. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 9, 14-16,26,27,28,32-46,78 s.
45. Yurdusevdi, M., 2008, Selçuklular devrinde hükümlerlik anlayışı ve imgesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 5,6 s.
46. Yusuf, H.H., Kutadgu Bilig, 2007, (Çev.: Arat, R.R.), I.Cilt, 5. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 10-25,32 s.
47. Yüknekî, E.A.,Atebetü'l-Hakayık, 1992, (Çev.: Arat, R.R.), 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.